

TÖRTÉNELMI PÁRHUZAMOK

A történelmi sorsfordulóknak megvannak a maguk vetületei, vonatkozásai, mint politikai, kulturális, gazdasági stb. Ezek tanulmányozása, ismerete egy kisebbségi sorban élő népcsoport esetében talán még fontosabb, mint az államalkotó többség esetében. A múlt ismerete mindig tanulságokkal szolgálhat mind a jelen kiértékelésénél, mind a jövőre vonatkozó döntések, irányelvek kidolgozásánál. Vagyis a múlt tapasztalatainak ismerete nélkül nem képzelhető el sem a jelenre vonatkozó helyzetfelmérés, sem egy reális jövőkép kialakítása. A romániai magyar népcsoport (kisebbség) esetében ez talán még fokozottabb mértékben érvényes.

Itt e népcsoport fejlődésének, sorsa alakulásának csak egyes gazdasági vonatkozásaira és azon belül is a szövetkezeti mozgalmának egyes kiemelkedő egyéniségei példamutató, jelentős tevékenységére szeretnénk kitérni. Tevékenységük nemcsak példakép, de sok tekintetben útmutatás is, eligazítással szolgálhat a jövőre nézve.

E kérdéskörben olyan példákra hivatkozhatunk, melyeket a világ bármely nemzete büszkén vállalna. A világ szövetkezeti mozgalmának történetének kiemelkedő személyiségei közé sorolhatók és méltán. Sajnos, az a helyzet, hogy még a hazai magyar közvéleményben is nevük és szerepük kevésbé ismert.

Ez a rövid tanulmány űrt akar pótolni, betölteni. Talán éppen ezért tartuk be a történelmi sorrendet és kezdjük Bölöni Farkas Sándorral. Ő 1825-ben megalapította a Kolozsvári Gondoskodó Társaságot. E társaságot alapszabálya, s működési elvei és szabályai alapján teljes joggal lehet takaré- és hitelszövetkezetnek tekinteni.

Természetesen az akkori erdélyi gazdasági-társadalmi viszonyok döntő befolyással bírtak ezirányú érdeklődési körének kialakulására. Az akkori Erdély társadalmi viszonyainak meghatározója a már önmagát túlélte, archaikussá vált, történelmileg meghaladott feudalizmus volt. Ez a helyzet érződött a társadalmi élet és felépítés minden terén. Ez alól nem volt kivétel még a városon élők és az állami adminisztrációban dolgozók helyzete, élete sem. Ez a réteg a kisjövedelműek közé tartozott, és bizonyos kategóriák állandó pénzzavarral küzdöttek. Nap mint nap felmerült a kölcsönfelvétel szükséglete. De a hitelnek, hiteléletnek csak egy formája létezett, az uzsorások rétege, és tőlük csak uzsorakamatra lehetett hitelhez jutni. Az uzsorakamat több száz százalékos szinten mozgott, ami a kölcsönző számára katasztrófális következményekkel járt, egyet jelentett a teljes anyagi-pénzügyi romlással, sokszor még az utódok sorsát is meghatározta.

Nagyban hozzájárult ehhez a helyzethez az a körülmény is, hogy nem létezett a fejlett ipari termelésnek a csírája sem, a kisipar (kézműipar) uralta a

helyzetet a több száz éves céhrendszerbe tömörülve. A céhrendszer keretében oldódtak meg hitelgényei is, és nem érezte a hitelélet hiányát. Ilyen körülmények között az uzsorakölcsön és uzsorakamat igazi kiszolgáltatóitjai a fizetésből élők voltak. Bölöni Farkas Sándor, aki maga is az említett kategóriához tartozott, lévén guberniumi (kormányzósági hivatal) tisztviselő nem a magas beosztásban, tehát kis fizetéssel, felfigyelt az erdélyi közélet eme súlyos helyzetére. Kereste a választ e helyzetre. Ebben az útkeresésben komoly impulzust jelentett az 1920–21-ben tett bécsi útja és tartózkodása alatt szerzett tapasztalata. Ott már voltak kezdeményezések, próbálkozások e kérdés megoldására.

Az ottani állami alkalmazottak (tisztviselők) az önszegély elvén alapuló élethibtosítással foglalkozó társaságokat alapítottak, így próbálván védekezni a kiszolgáltatótság ellen. Példájukat követték más, a magánszférában tevékenykedő, kis jövedelemből élők, alkalmazottak is, mint színészek, színházi alkalmazottak stb. Bölöni Farkas Sándor felfigyelt e jelenségre, tanulmányozta e társaságok működését, alapelveiket, működési szabályait. megtalálta a hasonlóságot, sokszor azonosságot alapítóik helyzete, sorsa és azon kolozsvári körök sorsa között, melyek körében ő is élt, melyekhez tartozott. De Bécsben akkor már léteztek hitelintézetek, tehát volt ahová hitelért fordulni. Az említett társaságok alapítóinak főgondja az emberek, az egyén anyagi, pénzügyi kiszolgáltatótsága volt, és ez ellen keresték a védekezés eszközeit. Éppen ezért fordult figyelmük az élethibtosítás felé. Ez lett az alapított társaságok fő feladata. Ez tükröződött működési alapelveikben is.

Ezzel szemben mi volt a helyzet Kolozsváron, Bölöni Farkas Sándor környezetében? Itt, amint láttuk, pluszként adódott, hogy hitelért, kölcsönért sem volt hová fordulni, kivéve az uzsorásokat. Erre reagált ő a Gondoskodó Társaság alapításával és működésének megszervezésével. Az akkor kidolgozott és elfogadott alapszabály megfelel egy takarékhitel-szövetkezet ismérveinek. Egyetlen kitétele volt, ami nem volt összhangban ezen ismérvekkel, éspedig az, hogy csak tag részesülhet hitelben, juthat kölcsönhöz. A gyakorlatban ezt a paragrafust nem alkalmazták; minden kolozsvári guberniumi tisztviselő hozzájuthatott a társaság által nyújtott hitelhez, ha arra a vezetőség alkalmasnak találta. Tehát gyakorlatilag ebből a szempontból is a kolozsvári Gondoskodó Társaság megfelelt a szövetkezet kritériumainak. Valójában Bölöni Farkas Sándor közel 20 évvel előzte meg az angliai Rochdale város takácsainak akcióját, melyet a nemzetközi szövetkezeti mozgalom pionírként tartanak számon. (Létesült 1844-ben.)

Nem volna teljes a Bölöni Farkas Sándorról alkotott kép, ha nem szólnánk róla mint a liberális eszmék elkötelezett hívéréről. E téren is az előfutárok közé tartozott erdélyi viszonylatban. Nem kisebb személyiségei a magyar reformmozgalomnak mint báró Wesselényi Miklós és gróf Széchenyi István tartották és vallották barátjuknak és kiemelkedő személyiségnek e téren. E kérdésben is ki kell emelni egy momentumot, amiben meg is haladta eszmei társait, éspedig azt, hogy a liberális eszme amerikai változatát tartotta ideáljának. Tudnunk kell, hogy e változat akkor a legfejlettebb és leghaladóbb volt, mentes minden középkori örökségtől. E tekintetben nagy szerepet játszott az 1830-ban tett nyugat-európai és észak-amerikai utazása gróf Béli Ferenc társaságában és támo-

gatásával. Az akkori Egyesült Államok területén tett körutazás során kapcsolatba került minden társadalmi kategóriával beleértve az állami adminisztráció vezető köreit is. Alkalma volt meglátogatni az Európából áttelepült és ott újraalakult harmónia-telepeket is, és alkalma volt betekinteni az utópista szocialista tanok eme szervezeti, gyakorlati útkeresésébe. Ugyancsak érdekelték egyes Európából kiszorult és ott megtelepedett, vallási szekták által alapított munkatelepek, melyeknek számos közös vonásuk volt a harmónia-telepekkel. Mi volt mindezekből, ami megragadta? Az, hogy az amerikai társadalomban nem voltak tapasztalhatók semmiféle előítéletek e kérdésekben.

Amerikai tapasztalatait az Utazás Észka-Amerikában c. könyvében foglalta össze és tárta az olvasóközönség elé. E művével bevonult az akkori magyar szellemi élet nagyjai közé. A reformmozgalom legnagyobbjai figyeltek fel e munkára, ismerték el jelentőségét a magyar szellemi életben.

De nézzük csak meg, hogy mi újat, megkülönböztett figyelmet érdemlőt hozott e könyv?

Kétségtelen, hogy olyan liberális eszmék bemutatója, melyek akkor még a nyugat-európai liberalizmushoz képest is új elemeket tartalmaznak. Az egyéni szabadságjogok olyan területeit mutatja be, melyek ma sem veszítették el érvényüket. Most, amikor a nyitott társadalom felé való haladás a tét, ez a könyv még most is hasznos és tanulságos olvasmány. Önmagában az a tény, hogy az akkori Erdélyben a közvéleménynek bemutatta az amerikai függetlenségi nyilatkozatot és az Egyesült Államok azóta is azonos és érvényes alkotmányát, forradalmi tettként értékelhető. De bemutatott egy olyan társadalmi rendet és állami struktúrát, mely lenyűgözőleg hatott az akkori olvasóra. El lehet képzelni, hogy amikor a feudalizmus már túlélte önmagát, de még létezett, bemutatni egy olyan államfelépítést, társadalmi rendet, ahol az egyéni jogok, az egyén szabadsága korlátlanul érvényesülnek, ahol az állam szerepe minimális, ahol az állami beavatkozás a gazdaságba, a közéletbe elképzelhetetlen, ahol hármiféle megkülönböztetés – legyen az születési, vagyoni vagy hatalmi alapon – szigorúan elítélendő antidemokratikus tett, milyen merész és érdeklődést kiváltó cselekedetnek számított. Mindezek mellett bemutatni, hogy van egy társadalom, amely saját autonóm szervezeteivel oldja meg kulturális, oktatási fejlődését a lehető legkiterjedtebb szinten, és bemutatni, hogy a szabad és független sajtó milyen szerepet vihet a fejlődésben, akkor ez nem egy mindennapi tett volt. Olyan civil intézmények, szervezetek, alapítványok működését mutatta be, amelyekért mi ma küzdünk.

Az elmondottakat kiegészítve mindazzal, amit Bölöni Farkas Sándor tett viszonylag rövid (élt 47 évet) és anyagiakban nem bővelkedő (jövedelme egy szerény tisztviselő fizetés volt) élete alatt a civil társadalom felé való haladás érdekében, nyilvánvalóvá válik, hogy eszméi megvalósításának gyakorlati kezdeményezője, harcosa is volt. Ilyen kezdeményezősei voltak mint: Kaszinó létesítése Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum létrehozására tett javaslata. Ugyancsak ő kezdeményezte a Nép-Lap létesítését, mely később Vasárnapi Újság címen működött. Vívóegyletet, zeneegyletet alapított, az egyházak nőszövetségi mozgalmait támogatók közt találjuk. Ugyancsak fontos szerepe volt a Kolozsvári Magyar Színház anyagi és szervezési támogatásában. Az akkori Ko-

lozsváron közismert jómódú polgárt, Biazinit arra ösztönözte, hogy nyisson szállodát, mely olyan teremmel rendelkezzen, ahol olyan mulatságokat, rendezvényeket, összejöveleteket lehet tartani melyek keretében a különböző osztályok, társadalmi kategóriák tagjai találkozhatnak, megismerkedhetnek, kiépülhet köztük kapcsolat a közösség hasznára. Nem volna teljes a kép, ha nem említénék meg, hogy az Alma Mater (ahol tanulmányait végezte), a Kolozsvári Unitárius Gimnázium számára könyvtárat alapított, melyre saját gazdag könyvtárát a későbbiekben hagyományozta.

Ez volt tehát Bölöni Farkas Sándor rövid bemutatása mint példakép, mint eszmei előfutár és mint gyakorlati kezdeményezője az akkori Erdély szellemi és mozgalmi életében. Nála a rászorulókat támogató, szövetkezeti eszme, az egyén szabadsága, jogai, és népe, nemzete sorsáért érzett aggodalom nem különíthető el, nem választható szét.

Hagyatéka, öröksége sorsát követve, a bemutatott szempontokból Erdély magyar nemzetiségének egén újabb csillagot fedezünk fel századunk közepén. Sajnos üstökösként kell értékelnünk sorsát, mert Balázs Ferenc, az aranyosvölgyi Mészkö unitárius lelkészének sorsa is az üstököshöz hasonlítható. Történelmi mértékkel mérve az a szűk 15 év (1923-37), melyek alatt szellemi életünk egén ragyogott, csak ehhez hasonlítható.

Ha Balázs Ferencre úgy tekintünk, mint Bölöni Farkas Sándor hagyatékának továbbvivőjére, folytatójára, akkor talán nem felesleges egy pillantást vetni arra, hogy mi a közös és mi az eltérő kettőjük történelmi szerepe között. Míg Bölöni Farkas Sándor a polgárosodás kiemelkedő képviselője volt, hiszen a város felemelkedését ösztönözte, szövetkezeti kezdeményezésének is a célja egyes kispolgári rétegek anyagi (gazdasági) romlásának megakadályozása volt, addig Balázs Ferenc koncepciójának középpontja az 1930-as évek magyar falujának megmentése, anyagi és szellemi felemelkedése.

Jelen tanulmányban azt szeretnénk bemutatni, amit a faluért, annak lakóiért tett. Éppen ezért, mint elődje, Bölöni Farkas Sándor esetében kezdjük a szövetkezeti mozgalommal. Van valami közös köztük e vonatkozásban is. Míg Bölöni Farkas Sándor ausztriai, bécsi útja után hazatérően alkalmazta, hasznosította az ott tapasztaltakat a kolozsvári valóságban és megalapította a Gondoskodó Társaságot, addig Balázs Ferenc 1923 és 1928 között egy angliai két éves tanulmányúton, utána az Amerikai Egyesült Államokbeli szintén két éves tanulmányúton vett részt, majd onnan Japánban, Kínában, Indiában és Közép-Keleten keresztül tért haza. Az 5 éves világszertei útja alatt gazdag tapasztalatokat szerzett a vidék, a mezőgazdaság életével és körülményeivel kapcsolatban, mert minden érdekelt, amit ott látott és tapasztalt. Tanulmányútja első 2 évében bejárta kerékpáron Anglia több vidékét, annak falvait, majd ugyancsak kerékpáron egész Hollandiát. Itt került kapcsolatba a szövetkezeti mozgalommal, annak nyugati változataival. E szempontból különösen a hollandiai vidékjárás volt nagyon tanulságos számára. Amerikai tanulmányai során, amikor a kaliforniai Berkeley város unitárius teológiáján töltött 2 évet, bekapcsolódott az ottani ifjúság által kezdeményezett és folytatott békemozgalomba. Itt autóval járták a vidéket, tartottak előadásokat, műsorokat, melyeknek gyakran ő volt a központi figurája székely népdalaival. Ez is egy kitűnő alkalom volt megis-

merkedni a vidékkel, annak problémáival, az ott élő különböző népcsoportokkal. Útjában hazafelé több hónapot töltött Japánban. Ezalatt több vidéki körúton vett részt, ahol szintén érdeklődött a falu, a mezőgazdasági munkából élők iránt. Megismerkedett olyan személyiségekkel, mint Kagawa és Nisida, akik a nyomorban élőkkel szolidaritást vállalva még alacsonyabb szinten éltek. Itt tanulta meg, hogy a rászorulóknak megsegítésének egyik módja a szolidaritás vállalása, elmenve a sorsközösségig.

Kínán keresztül folytatta útját. Habár itt kevés időt töltött, mégis módot talált rá, hogy vidéki látogatásra menjen, vállalja annak minden kockázatát, az akkori polgárháborús anarchikus körülmények között. Azt tapasztalta, hogy a kínaiak úgy védekeznek az idegen megszállók ellen, hogy elnézik azokat, nem veszik emberszámba. Ez alól csak az az idegen képezett kivételt, akiről bebizonyosodott, hogy nem azonosul a megszállókkal, elnyomókkal.

A következő stáció – útjában hazafelé – India volt. Itt is hónapokat töltött, s kereste a lehetőséget, hogy betekintést nyerjen a vidék, az ott élő százmilliószámú nyomorúságosan élő tömegek életébe. Az itteni vidékjárás azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert ennek során kapcsolatba került, megismerkedett az indiai közélet két olyan kiemelkedő személyiségével, mint Gandhi és Rabindranath Tagore költő.

Mindkettő felfigyelt rá, és nagy szeretettel fogadta. Balázs Ferenc személyükben két egymástól gyökeresen különböző személyiséget ismert meg. Habár céljuk közös volt, és pedig az indiai nép felszabadítása, felemelése, a módszer, a hogyan kérdésében, elképzeléseik gyökeresen különböztek.

E tekintetben nagyon érdekes és tanulságos az a konklúzió, amelyet e két nagy indiai személyiséggel kapcsolatos tapasztalataiból vont le. Ugyanis Gandhinak az volt a koncepciója, hogy az angol gyarmati hatalmat szabotálni kell, az angol áruk bojkottálásával a lakosság részéről, oda kell hatni, hogy az angoloknak ne érje meg a gyarmati uralmat tovább fenntartani, és ezáltal ezen módszerrel kivívni India függetlenségét. Mikor ezt elérték, és az államhatalom indiai kézbe került, akkor minden magától megoldódik, az állam megold mindent, mindenkiről gondoskodni fog. Addig is ki kell várni ezt a momentumot.

Ezzel szemben Rabindranath Tagore, kiváló író és gondolkodó, felismerte, hogy a százmilliószámú létszámú elesett, nyomorgó, társadalmilag kizsákmányolt tömegek számára nem jön az állam részéről a megváltás. Szervezkedni kell, össze kell fogni, szövetkezni kell. Saját erőből kell felemelkedni, át kell állni az elmaradott primitív gazdálkodási formából egy modern gazdálkodásra. Ehhez meg kell teremteni a modellt. Szervezett is saját költségén ilyen szövetkezeti falut, mely mintaképpül szolgáljon.

Balázs Ferenc – a Gandhi iránti minden tisztelete és elismerése mellett – Tagorenak adott igazat. Mindkét politikust személyesen megismerte, környezetükben napokat töltött. Benyomásai és tapasztalatai alapján Tagorét tartotta követendő példának.

Ezt az impressziót, most már meggyőződést, csak megerősítette benne az az élmény, melyet egy palesztinai (akkor angol uralom alatt) frissen bevándorolt zsidók által alapított kibuznak (termelőszövetkezet) meglátogatásakor szerzett. Kitérülhetetlen élményt hagyott benne az a momentum, hogy mikor

szóba akart velük elegyedni, de azok nem tudtak angolul, és németül próbálkoztak, de azt ő nem értette, és hiába próbálkozott az eszperantóval is, akkor valaki a kiejtése után ítélve bekiáltotta, hogy: „akkor beszéljünk magyarul!!” Attól a pillanattól kezdve olyan szívélyes fogadtatásban volt része, hogy alig tudott tőlük megválni.

A Közel-Keletről egyenesen hazavezetett útja. Öt évi távollét után annyira úrrá lett rajta a honvágy, hogy már Egyiptomon és Görögországon is csak egy szűk programú turistaként utazott át, ami az ő érdeklődő természete mellett nem egy elhanyagolható szempont. A Magyarországra áttelepedett és ott élő szüleinél is csak pár napot töltött, sietett, mondhatni rohant haza. Most már nem hagyta nyugodni a gondolat, hogy vajon mi van itthon, vajon hogy mennek, merre alakulnak a dolgok? És mit talált itthon? Az első dolog, amibe ütközött, az a személye iránti bizalmatlanság volt. Feletteseinek, az Unitárius Püspökség vezető körének nem nyerte meg a szimpátiáit. Túl széles, túl egyéni volt látóköre, túl világias, túl modern volt életszemlélete, nem mindenhen azonosult a teológiai dogmákkal, helyenként túllépte a liberalizmus határait, voltak benne szocialista beütések, az elesettek, a rászorulók iránti szociális érzékenység, ami valahol több volt, mint az egyházak által hirdetett humanitárius szempontok. Kereste a bajok okát, és azok megszüntetésének lehetőségéről gondolkozott. Elismerte, hogy vannak szociális igazságtalanságok. Ez volt az, ami nem nyerte meg felettesei tetszését. Az eredmény lelkeszi kinevezésének halasztása lett. Ki-nevezték pedagógusnak a székelyszeresztúri Unitárius Gimnáziumhoz.

Ő ezt a periódust sem hagyta kihasználatlanul. A tanuló ifjúság körében végzett munkát – aktív szervezeti munkára mozgósítva őket. Ugyanakkor megszervezte a falumunkát is. Járták a vidék falvait, diavetítéses előadásokat tartva.

Amikor megürült az Aranyos völgyében fekvő Mészke falu lelkeszi állása, megpályázta, mert falumunkát jelentett és egybeesett elgondolásaival, a jövőt illetően. Küldetesként fogta fel. Meg is választották, és a felettes jóváhagyást is elnyerte. Így az 1930-as év már Mészken találta, és hozzáállhatott elgondolásai, tervei megvalósításához. Itt csak felsorolni lehet azokat az akciókat, melyeket korán bekövetkezett haláláig megvalósított. Beindította és szervezte a szövetkezeti mozgalmat, azzal a gondolattal csinálta, hogy modell legyen az egész Aranyos-völgye számára. Nem érdektelen megemlíteni az ezzel kapcsolatos mondását: az Aranyos-völgye legyen „Isten völgye”. Minden évre (összesen 6 év) meg volt a kidolgozott terve, programja. Ilyenek: mint mezőgazdasági gépek vásárlása és működtetése szövetkezeti alapon. Tejszövetkezet szervezése, a tej felvásárlása, feldolgozása (vaj) és értékesítése (saját üzlet Tordán) céljából. Népművészeti cikkek előállítás, a helyi kincset jelentő ásvány és alabástrom dísz tárgyakká való feldolgozása és értékesítése.

A gazdálkodó termelők továbbképzését is próbálta megoldani a gazdaköri tevékenység keretében, tanfolyamok szervezésével. E célból egy agronómust is alkalmazott szakmai tanácsadás céljából. A népfőiskolai mozgalmat is próbálta megszervezni és az ügy szolgálatába állítani. Mindezt azzal az elgondolással, hogy az embereket ki kell mozdítani elmaradottságukból, szellemi tespedésükből, meg kell változtatni az emberek felfogását, modern gazdálkodáshoz modernül gondolkozni tudó emberekre van szükség.

Itt kell röviden megemlítenünk, egy kis kitérővel, hogy mészki beiktatása után nemsokára megnősült. Egy dán hajadont vett feleségül, akivel még amerikai tanulmányai idején ismerkedett meg. Együtt dolgoztak az ifjúsági mozgalomban. Elutazása, hazautazása után tovább leveleztek és meghívta, hogy jöjjön utána, megkérte feleségül. Ez azért is megemlítésre érdemes esemény és kötődik témánkhoz, mert kapcsolatba került a világviszonylatban is élenjáró dán szövetkezeti mozgalommal, amely reá ugyancsak nagy hatással volt. Minden érvényes a dán népfőiskolai mozgalomra is. Ez a kapcsolat aztán közvetlen jelleget öltött, amikor Balázs Ferenc egy hónapot töltött Dániában, és gazdag hazai tapasztalatait már össze tudta hasonlítani a Dániában látottakkal.

A példa erejével akart hatni az emberekre, és e téren személyesen akart és próbált példát mutatni. Áldozatos munkát vállalt, nem kímélve sem erejét, sem egészségét. Faluja példájával gondolta meggyőzni az egész Aranyos-mentét. Még a falu villamosítása és vízellátásának megoldása is szerepelt terveiben. Megalapította az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezetet tordai központtal. A sors nem volt kegyes hozzá, nem tudta terveit végigvinni, hiába volt mérhetetlen akarata, hiába ösztönözte a tennivágyás, kiújult tüdőbaja megállást parancsolt.

Nem volna teljes a kép, ha nem említenénk meg könyveit, melyekben eszméit, ideáljait, elképzeléseit és tapasztalatait foglalja írásba. Meséi, számtalan cikke és tanulmánya után megjelent a *Bejáróm a kerek világot* című könyve, melyben a világkörüli útját tárja elénk. Azt követte a *Rög alatt* című kötete, mely a mészki tapasztalatok, élmények irodalmi tükre. Végül már halálos betegesen írja meg a *Zöld árvíz* című regényét. Ez egy regényalakban megjelenő szintézis lett volna, ha lett volna hozzá fizikai és szellemi ereje, kapacitása. Így csak próbálkozás maradt.

Élete legnagyobb és legnehezebb feladatának az emberek mentalitásának megváltoztatását tartotta. Tudta, hogy az igazi felemelkedés főleg önerőből lehetséges. Ehhez az embereknek kell megváltozniuk, hogy anyagi létüket megváltoztathassák. Ha ez megvan, akkor nyitva az út a többi változás felé. Ezt próbálta az olvasó elé tárni szépirodalmi formában a *Zöld árvíz* című könyvében.

Ezek után feltevődik a kérdés, hogy mi újat hozott Balázs Ferenc a szövetkezeti mozgalom, szövetkezeti ügy kérdésében, mind erdélyi, mind magyar és világ viszonylatban. Kezdjük talán a világ viszonylattal. A vidékfejlesztés és falurizmus napirendre tűzése és a szövetkezeti mozgalommal való összekapcsolása kétségtelenül akkor új elemet jelentett. És ez egy átgondolt, tudatos koncepció alapján. A részletekről az előbbiekben már volt szó. Mindenesetre az a Rabindranath Tagoretól átvett és továbbfejlesztett gondolat, hogy egy falura, egy helyi közösségre alapozva egy modellt kell teremteni, és példa erejével hatni. Őnála egy egész vidékre (Aranyos-völgy) kiterjesztve jelenik meg. Továbbá falujában, Mészkon egy paraszti házikót épített azzal az elgondolással, hogy ismerőseit, barátait, sőt másokat is (pl. külföldiek) tudjon egy különleges környezetben elszállásolni, csoportosan őket meghívni, megbeszéléseket, vitákat,

értekezleteket tartani. Ilyen szempontból faluját és a környező vidék természeti adottságait, szépségeit vonzóerővé akarta tenni.

Magyar és erdélyi viszonylatban újat jelentett, hogy a szövetkezeti mozgalmat sokoldalúvá próbálta tenni, hogy az megtudjon felelni a falu, a vidék sok vetületű elvárásainak, szükségleteinek, mint a termékek felvásárlása, feldolgozása és értékesítése. Az áruellátáson kívül a szolgáltatások terén is a tagok rendelkezésére kell álljon, mint a gépkölcsönzés, szaktanácsadás, orvosi és állatorvosi szolgálat, ellátás. Még a falu villamosítását is szövetkezeti úton gondolta megoldani.

Mindez jelentette volna a falu anyagi, gazdasági felemelkedését. Ezt kellett volna kiegészítse a falu szellemi felemelkedése, mely szerves része kell legyen a vidékfejlesztésnek. E cél érdekében össze kell fogni a mozgalmakat mint népfőiskolai mozgalom, kulturális tevékenységek (műkedvelő, színjátszó csoport, kórus, zenekar, könyvtár, ifjúsági mozgalom, gazdakörök stb.) Tiszta-ban volt azzal, hogy a falunak a szellemi elmaradottságából való kimozdítása csak úgy lehetséges, ha azt megelőzi a gazdasági körülmények, feltételek javulása. Azt is megértette, hogy e kettő elválaszthatatlan, egymást kölcsönösen feltételezik. Ugyanakkor azt is megértette, hogy az erdélyi magyarságnak önmagában kell megtalálnia az erőt a bajaiából való kilábolásból, a felemelkedéshez. Kívülről nem jöhet segítség, nincs honnan. E kérdésben elkötelezett híve volt a transzilvanizmusnak, aktív támogatója volt az Erdélyi fiatalok mozgalomának, azok falukutatója, a falu szellemi életét szervező tevékenységének. A szövetkezeti mozgalom megszervezését kulcskérdésnek tartotta e célkitűzések megvalósíthatóságának kérdésében.

Visszatérve Bölöni Farkas Sándor és Balázs Ferenc személyének, személyiségének összehasonlításához, mindkettő világszerte magyar volt a maga korában. Mindkettő a külföldön látottakat, tapasztaltakat összehasonlította a hazai viszonyokkal és történelmi, az egész népünket érintő és érdeklő következtetéseket tudott levonni. Mindkettőt a sorsformáló értelem kategóriájába sorolhatjuk, képviselőjének tekinthetjük.

Ami a kettőjük között eszmei téren mutatkozó különbséget illeti, meg kell említenünk, hogy amíg Bölöni Farkas Sándor a leghumánusabb, leghaladottabb liberális eszmék elkötelezett híve volt, Balázs Ferencnél bizonyos szocialista, mai szemmel nézve szociál-demokrata beütések is voltak. Megdöbbenette, amikor tapasztalta, hogy falujában az anyagi helyzetük alapján csoportok vannak kialakulva, és közöttük elválasztó vonalak húzódnak, előítéletek érvényesülnek, ahol az emberi értékek nem mindig jönnek számításba. Ezen próbált enyhíteni, a különbségekhez kapcsolódó érzelmeket próbálta csendesíteni, de nem mindig sikerrel. Az úgynevezett parasztgőg sokszor zavarta munkájában. nem vették jó néven, hogy csak a személyes tulajdonságokat értékeli, függetlenül az anyagi helyzettől. E kérdésben az ifjúságnál keresett támaszt, úgy látta, érezte, hogy körükben nagyobb az esély e kérdések rendezésére. Minden vonatkozásban elkötelezett híve volt az esélyegyenlőségnek, nehezen tudta elviselni az anyagi helyzethől adódó előítéleteket. A szövetkezeti mozgalmat is úgy tekintette, mint eszközt az esélyegyenlőség megteremtésére. Összességében a falu-fejlesztő mozgalom végső célját abban

látta, hogy elejét veszi annak, hogy a falu egy része, hányada proletár sorsba essen vissza, süllyedjen. Úgy érezte, hogy tervezni kell a jövőt, programot kell kidolgozni a falufejlesztés kérdésében, a gazdasági és humán tényezők számbevételével. Valamiféle ideális berendezkedés lehetősége foglalkoztatta, mely felé vezetni kell a közösséget, a rendelkezésre álló eszközök és módszerek segítségével, mint szövetkezeti mozgalom, gazdaköri mozgalom, népfőiskola, vidékfejlesztés stb.

Egy bizonyos fajta szociális igazság megteremtésének gondolata foglalkoztatta. Alapjában véve idealista volt, és éppen ezért elgondolásaiiban sok volt az utópista elem. Ő erre az utópiára tette fel életét, ezért áldozta fel egészségét.

Érdekes jelenségbe ütközött faluja az egyházközség ügyeinek átvételkor. Volt az egyházközségnek egy méretre nem jelentős birtoka az Aranyos partján, a falu határának többi részétől elszigetelve, amely kertészkedésre, öntözéses gazdálkodásra kiválóan alkalmas. E területnek hivatalosan Kaptakert, népiesen Hurkalyuk volt a neve (mivel a háttérbe húzódó hegyen egy barlangocská volt) Ezt a területet kiosztották a hívek között egy minimális földbérért, és időnként újraosztották bizonyos, szigorúan betartott méltányossági elvek szerint. Ezt ő példaképnek tartotta, hogy a közösség, ha akar, tud adminisztrálni egy közös vagyont, tiszteletbe tartva az egyén, család alanyi jogaihoz igazodó méltányosság elveit. E példában is igazolva látta, hogy a szövetkezeti eszme, a közös érdek elfogadása és tiszteletbe tartása megvalósítható, ha van rá akarat és hozzáállás. Tehát az egyéni és közös érdek összeegyeztethető.

Balázs Ferenc is, akárcsak Bölöni Farkas Sándor a maga korában, nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az erdélyi magyarságnak kitekintése legyen a világra, annak szellemi, eszmei mozgalmaira. Mindketten hittek abban, hogy a felzárkózás létfontosságú probléma. A leszakadás, szellemi elmaradottság, tunyaság nagy veszélyeket rejt magában. A tömegek, amelyeknek nagy hányada falun lakott, sok vonatkozásban, többek között e vonatkozásban is, külső segísége szorul. Tisztán látta e kérdésben az erdélyi magyar értelmiség felelősségét. A világkörüli útja során a különböző országokban (fejlett és elmaradott) tett vidékjárásain szerzett tapasztalatait, impresszióit próbálta, akarta hasznosítani. Mivel írói tevékenysége elismeréseként az Erdélyi Helikon tagjai közé fogadta, meghívást kapott az erdélyi magyar írók és költők marosvécesei, báró Kemény János által szervezett és vendégül látott évi találkozóiára. Ezt a lehetőséget is felhasználta arra, hogy felhívja a figyelmet az elmaradott tömegek kultúr színvonalának emelésének fontosságára. Javasolta olyan olcsó, de színvonalas könyvek kiadását, melyekkel segíteni lehetne a népkönyvtárakat. Ugyancsak javasolta olyan népszerű, de színvonalas színművek írását, melyeket be lehessen iktatni a műkedvelő színjátszó csoportok programjába. E javaslatok nagy megértésre és támogatásra találtak. Rögtön bizottságot is alakítottak a kérdés kezelésére, mely bizottságnak, természetesen, ő is tagja lett.

Az 1934-es év nyarán tartott találkozón felmerült a kérdés, hogy az erdélyi magyar írók is a PEN-Clubnak (Írók Világszövetsége) tagjaivá kellene válnanak. A Román Írószövetség már tagja volt a PEN-Clubnak, azon keresztül volt lehetséges a belépés. Mivel az erdélyi magyar írók igényt tartottak rá, hogy sorsukat maguk intézzék, úgy döntöttek, hogy a Román PEN-Clubnak e

kérdésben alosztálya legyenek. E kérdéskör intézésére bizottságot hoztak létre, melynek tagjává választották Balázs Ferencet, minthogy lelkes híve volt az ügynek, és széles nemzetközi kitekintéssel is rendelkezett.

Balázs Ferenc személyének, egyéniségének bemutatásakor az sem elhanyagolható körülmény, hogy világkörüli útjának amerikai és ázsiai szakaszaiban aktív tagja, résztvevője volt az ifjúság békemozgalmának. Úti programjának fontos része volt a mozgalommal való kapcsolattartás. Nála ez nem volt elválasztható a szövetkezeti mozgalomtól, ideáloktól. Haladó, humanista felfogásának ez is részét képezte.

E két erdélyi, magyar személyiségnek van még egy közös vonása, sorukban közös elem az, hogy az utókor ismeretei és értékelése messze elmarad attól, amit megérdemelnek.

KEDEI MÓZES

UNITÁRIUSOK I. EGYETEMES TALÁLKOZÓJA 1999. AUGUSZTUS 14-ÉN

A vallás és lelkiismereti szabadság, egyházalapító püspökünk szellemében gyűltünk össze augusztus 14-én Székelyudvarhelyen, a Szejke-fürdőn. Minden idők egyik legnagyobb unitárius találkozóját tartottuk azon a földön, amelyet Orbán Balázs sírja és emléke avat számunkra szent földdé. A találkozó a következő program szerint zajlott le:

De. 10,30-tól a küküllődombói rezesbanda fújta a tohorzót.

Kezdési idő: 11 óra

1. ének: Világosság szent Atyja...(23-as)
2. Megnyitó: Kedei Mózes helybéli esperes-lelkész
3. Ünnepi istentisztelet.

Ének: Mint a szép híves patakra (189, 1 vers)

Ünnepi egyházi beszéd: dr. Szabó Árpád püspök

Ének: Szívemet hozzád emelem (185, 1 vers)

Kötődés a szülőföldünkhöz: dr. Rezi Elek főjegyző

Kötődés népünkhöz: Székely Miklós esperes

Ének: Gondviselő jó Atyám vagy (60, 1 vers)

Kötődés egyházunkhoz: Nagy László esperes

Kötődés a világ unitarizmusához: Kedei Mózes esperes

Ének: Erős várunk...(213, 1 vers)

Kötődés a kereszténységhez: Máthé Sándor esperes

Kötődés az emberiséghez: Szombatfalvi József esperes

Ének: No minden népek dicsóítsétek...(190, 1 vers)

Kötődés jövőnkhöz: Gyerő Dávid ODFIE titkár

Ima: dr. Szabó Árpád püspök

Miatyánk, áldás

Ének: Unitárius ifjúsági induló